

نجوم جدید و فقه

محمد سمیعی

سرپرست پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

چکیده

پیشرفت خارق‌العاده و روبه‌تزايد بشر در علوم تجربی، تأثیرات مختلفی در زندگی او داشته و جنبه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی وی را پوشش داده است؛ به گونه‌ای که می‌توان ادعا کرد در روزگار ما یافته‌های فناوری نوین، جهت‌دهنده اصلی سیر تاریخ بشری است. از طرف دیگر چون فقه اسلامی دستورالعمل زندگی است، ناچار دستخوش تغییرات و تحولاتی می‌شود، ولی بررسی دامنه این تحولات آن‌گونه که هم اصول اسلامی محترم باقی بماند و هم نیازهای روز بشر به صورت معقول و منطقی رعایت شود، بحث بسیار مهمی است که متأسفانه به وجهی شایسته بدان توجه نشده است.

دانش نجوم، از پیش‌قراولان پیشرفت علوم تجربی است و از آنجا که جزو نزدیک‌ترین دانش‌ها به ریاضیات است، در مرتبه یقین‌آورترین

علوم نیز ارزیابی می‌شود. بنابراین یافته‌های نجومی جدید، که با ابزار نوین به دست می‌آید، دارای ارزش انکارناپذیر علمی است.

واژه‌های کلیدی: نجوم، هیئت، فقه، اثبات هلال، تقویم، بیته، امارات و استهلال.

سیر تاریخی

در قرآن کریم به حالات و حرکات ستاره‌ها بسیار توجه شده و حتی در آیه شانزدهم از سوره نحل، به راهیابی از روی ستاره‌ها اشاره شده است: «و بالنجم هم یهتدون».

پس از عصر ترجمه، دانش نجوم با مفهومی جدید که آن را جزو علوم غریبه قرار می‌داد، وارد جامعه اسلامی شد؛ بدین معنا که منجم با توجه به حالات کواکب و موقعیت استقرار خورشید، ماه و سیاره‌ها، در میان صورت فلکی، اتفاقات زمینی را پیش‌گویی می‌کرد. نیز در همین زمان بود که نجوم، معنای جدیدی یافت و آن را از علم هیئت یا ستاره‌شناسی امروزی جدا ساخت. به کسی که در هیئت تبحر داشت، هیوی و حاسب (ج: حُساب) می‌گفتند که در کتاب‌های روایی، به «اهل الحساب» نیز شهرت داشتند (حرّ عاملی ۱۴۰۹-۱۴۱۲. ج ۱۰. ص ۲۹۷) ولی منجم لفظ مشترکی بود بین هر دو معنا.

اعراب، به خودی خود، در هیچ‌یک از دو معنای نجوم تبحر نداشتند، اما از آنجا که این دانش نزد اقوام و ملل دیگر آن زمان شایع بود و حتی در صدر اسلام منجمانی در میان اعراب وجود داشته‌اند، لذا در حدیث شریف نبوی وارد است که: «من صدق کاهناً او منجماً فهو کافر بما أنزل علی محمد». ولی



تأکید ما بر این است که رونق علم نجوم، به هر دو معنای آن، بیش تر پس از عصر ترجمه بوده است.

آنچه بر هیچ پژوهشگری پوشیده نیست آن است که روایات اسلامی هیچ‌گاه نجوم - و نه احکام نجوم - به معنای علم هیئت وارد نکرده است و در امثال روایت نبوی مذکور هم بدان به عنوان یکی از انواع علوم غریبه اشاره دارد. لذا جای تردیدی نیست که علم هیئت بسیار مورد توجه فقه اسلامی بوده است. چه، اوقات شرعی، قبله، هلال و فروع آنها، بر بخش مهمی از مسائل فقهی تأثیر دارد، تا آنجا که علم هیئت از زمره علوم شمرده می‌شود که اجتهاد هم متوقف بر آن است.

نجوم به معنای دوم آن نیز در روایت مطلقاً رد نشده و حتی در برخی روایات، تأثیر حالات کواکب بر امور زمینی مورد تأیید قرار گرفته است. چنان‌که صاحب وسائل الشیعة (ج ۸، ص ۲۶۶؛ ج ۴، ص ۸۰) با استناد به اسناد مختلف آورده است:

عن محمد بن حمران عن ابیه عن ابی عبد الله علیه السلام، قال: من سافر او تزوج و القمؤ فی العقرب لم یر الحسنى.
[امام صادق علیه السلام فرمودند: «هرکس هنگامی که ماه در برج عقرب است مسافرت یا ازدواج نماید، خیر نمی‌بیند».]

همین‌طور به نقل از نبی اکرم صلی الله علیه و آله و سلم روایت شده است

(ابونصر طبرسی، ص ۷۵):

انه نهی عن الحجامة فی یوم فی یوم الاربعاء، اذا كانت الشمس فی العقرب.

[پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: «در روز چهارشنبه هنگامی که

خورشید در برج عقرب است، از حجامت خودداری کنید».]

بنابراین، آنچه از منظر روایات اسلامی رد شده است، نجوم به معنای علوم غریبه است؛ آن هم نه بدان مفهوم که موضوع تأثیر حالات کواکب بر زمینیان بکلی مردود باشد، بلکه چون دامنه این تأثیر و چگونگی آن، به صورت کامل بر منجمان روشن نیست، بالتبع نتیجه گیری های آنان نیز در این باره قابل قبول نخواهد بود و لذا اعتقاد به صحت آن، در حد کفر دانسته شده است (بهاء الدین عاملی، ص ۱۳۹).

متأسفانه در تاریخ فقه اشتراک لفظی نجوم، بین دو معنای مذکور، باعث اشتباه برخی فقهای بزرگ شده است، ولی ناگفته نماند بعضی از آنان نیز به این نکته توجه داشته اند و شاید خالی از فایده نباشد دو نمونه از هریک از این گروه ها را به عنوان شاهد در اینجا بیاوریم.

مرحوم علامه حلی (ج ۶، ص ۱۳۷) می نویسد:

درباره اثبات هلال، اتکا به جداول [نجومی] جایز نیست، همچنین است گفته های منجمان؛ زیرا جدول، از حساب های نجومی در ثبت حرکت ماه و مقارنه آن با خورشید گرفته شده است و جایز نیست در این زمینه ها به کلام منجم اعتماد شود و نباید مدرکی برای استنباط احکام قرار گیرد. و این نظر اکثر اهل سنت است، به خاطر روایات پیش گفته. و اگر بنا بود گفته منجم دلیلی بر اثبات هلال باشد، باید معصوم علیه السلام آن را برای مردم، به دلیل آنکه مورد نیازشان بوده است، بیان می کرد و بر معصوم جایز نبود طرق اثبات هلال را در رؤیت و شهادت منحصر کنند... و حضرت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم بشدت از شنیدن کلام منجم نهی فرموده و گفته است: «من صدق کاهناً او منجماً فهو کافر بما أنزل علی محمد».

در اینجا خلط بین دو معنای نجوم، بسیار مشهود است و استدلال به حصر راه های اثبات هلال به دو راه مذکور، اگر هم پذیرفتنی باشد، فقط



شامل زمان معصوم علیه السلام می شود که ستاره شناسی با دقت فعلی در اختیار عموم مردم نبوده است.

مرحوم شیخ محمد حسن نجفی (ج ۱۶، ص ۳۶۳) آورده است:

[در باب اثبات هلال]، اعتماد به جداول نمی شود، چه این جداول از حساب های نجومی در ثبت حرکت ماه و مقارنه آن با خورشید گرفته شده است. وانگهی نصوص درباره شروع نشدن ماه قمری بدون رؤیت یا گذشتن سی روز از ماه، بسیار وارد شده است. از این گذشته، بیشتر احکام نجوم از باب حدسیات است که غلط آن بیش از درست است. نیز منجمان، اول ماه را به معنای رؤیت پذیر بودن هلال ثابت نمی کنند، بلکه تنها خروج آن از مقارنه با خورشید مورد توجه آنان است تا بتوانند محاسبات نجومی خود را سامان دهند و اذعان دارند که در این حالت (یعنی هنگام خروج از مقارنه) هلال رؤیت نمی شود. و فقط در برخی موارد، رؤیت را پس از مقارنه ممکن می دانند که این گاهی درست و گاه غلط از آب درمی آید. پس دقت حساب مزبور اگر چه مانند روزهای هفته نزد ما بدیهی و به اعتبار گفته منجم باشد، باز هم موجب اطمینان به رؤیت نخواهد بود؛ زیرا رؤیت بر خروج از مقارنه به صورت ظنی مترتب می شود. لذا رأیی که برخی فقهای سنت و بعضی از شیعه در ثبوت هلال به گفته منجمان داده اند، مورد تأیید ما نیست. زیرا دلیل این گروه، گفته خداوند متعال بوده است که فرمود: «و بالنجم هم یهتدون (نحل / ۱۶)»، و این دلیل که کواکب و اوضاع آنها در قبله و اوقات شرعی مورد توجه است و اینها از امور شرعی است. و این [دلایل] ضعیف است؛ زیرا راهیابی توسط ستاره [در کلام خداوند]، به معنی پیدا کردن راه شهرها و شناسایی اوقات و مانند آن است و آنچه درباره وقت و قبله حجیت دارد مشاهده خود ستاره است، نه گمان های منجمان که بیش تر اوقات دروغ از کار در می آید؛ [یعنی] کسانی که درباره آنان [چنین] وارد شده است: «من صدق کاهناً او منجماً فهو کافر بما أنزل علی محمد».

در اینجا نیز خلط دو معنای نجوم، کاملاً مشهود است^(۱) و با توجه به کلامی که از مرحوم ملا احمد نراقی (معاصر ایشان) نقل می‌کنیم، روشن می‌شود که اطلاعات آنان از نجوم عصر خود، کامل نبوده است. مرحوم نراقی (ج ۱۰، ص ص ۴۰۷ و ۴۱۱) پس از ردّ حجّیت گفته منجمان دربارهٔ هلال - به خاطر اینکه اطمینان آور نیست - می‌فرماید:

گاهی [پیش‌بینی منجم] به خاطر گفتهٔ پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم رد می‌شود که فرمود: «من صدق کاهناً او منجماً فهو کافر بما أنزل علی محمد»، و این استدلال مردود است؛ زیرا علم نجوم دانشی است که در آن ورود کواکب به بروج مختلف و آثار و مقارنات و حالات ستارگان بررسی می‌شود. ولی تنجیم حکم به مقتضای آن آثار است (یعنی تأثیر آن حالات در احوال زمینیان). و جدول حالات ماه، بر محاسبات حرکات ماه و خورشید مبتنی است که غیر از تنجیم است. به اهل جدول حساب گفته می‌شود؛ چنان‌که در صحیحۀ پیش‌گفته، گذشت. و این، مانند محاسبۀ حرکات خورشید و تعیین اول ماه‌های رومی و فارسی است و ربطی به تنجیم ندارد^(۲)... و [در ردّ محاسبات نجومی] گفته شده است که جداول نجومی، اول ماه را به معنای رؤیت‌پذیر بودن هلال ثابت نمی‌کنند، بلکه به معنای خروج ماه از مقارنه با خورشید است؛ با اینکه خود [منجمان] اذعان دارند گاهی در این حالت هلال رؤیت نمی‌شود. این پندار باطلی است که از ناآشنایی با روش جداول نجومی ناشی شده است؛ زیرا در این جداول، خروج از مقارنه محاسبه نمی‌شود بلکه خروج از تحت‌الشعاع و بُعد و عرض ماه نسبت به خورشید، محاسبه می‌شود که با توجه به آن، رؤیت‌پذیری بلکه قطع به رؤیت قابل محاسبه است.»

مرحوم شیخ مرتضی انصاری هم در مبحث تنجیم از بخش «مکاسب



محرمه» کتاب مکاسب، سخن مستوفایی دارد که علاقه‌مندان را به آن ارجاع می‌دهیم.

نجوم جدید

دستاوردهای نجوم جدید را در پیش‌بینی رؤیت هلال، می‌توان در چند پدیده جست‌وجو کرد:

۱. تقویم‌های نجومی سالانه. قبل از شروع هر سال میلادی، مؤسسات بزرگ ستاره‌شناسی جهان، تقاویمی منتشر می‌کنند که مشخصات دقیق نجومی خورشید، ماه و سیارات را به دست می‌دهد. از آنجا که این تقاویم هر ساله بر اساس آخرین دستاوردها و رصد‌های نجومی تنظیم می‌شوند، از دقت بسیار بالایی نیز برخوردارند. همچنین در محاسبات زیربنایی آنها، از رایانه‌های پر قدرتی استفاده می‌شود که می‌تواند تصحیحات نجومی را با دقت فوق‌العاده‌ای انجام دهد. یکی از معتبرترین منابع مورد اعتماد ستاره‌شناسان، تقویم سالانه *Astronomical Almanac* است که در آن مشخصات مختلفی از ماه مشاهده می‌شود و برخی از آنها عبارت است از: لحظه مقارنه، تربیع اول، مقابله و تربیع ثانی، با دقت دقیقه؛ زمان‌های مربوط به خورشیدگرفت و ماه‌گرفت، با دقت یک‌دهم ثانیه؛ درصد روشن ماه برای نیمه شب به وقت گرینویچ، با دقت یک‌صدم؛ و مختصات دقیق استوایی برای نیمه شب به وقت گرینویچ، با دقت ثانیه.

۲. نرم‌افزارهای نجومی. ده‌ها نرم‌افزار که مقادیر نجومی و اوضاع ماه را با دقت بالایی محاسبه می‌کند، هم‌اکنون در دسترس است و می‌توان



رؤیت پذیری هلال، یا عدم امکان رؤیت آن را توسط آنها پیش‌بینی نمود. برای ملموس‌تر شدن دقت این‌گونه نرم‌افزارها، به بیان یک مثال تطبیق تاریخی دربارهٔ مشخصات هلال، از نرم‌افزار نجوم اسلامی^(۳) (به نقل از جامع احادیث الشیعة ۱۳۷۴ هـ. ج ۱۰. ص ۳۲۸) بسنده می‌کنیم:

ابوعلی بن راشد می‌گوید: «امام هادی علیه‌السلام نوشته‌ای برای من فرستادند و تاریخ سه‌شنبه، یک روز مانده به آخر شعبان را روی آن ثبت کردند. این واقعه در سال ۲۳۲ اتفاق افتاد. در آن سال چهارشنبه یوم‌الشک بود و اهالی بغداد پنج‌شنبه را روزه گرفتند و به من خبر دادند شب پنج‌شنبه در حالی هلال را دیده‌اند که پس از ناپدید شدن شفق، مکث زیادی داشته است.» ابوعلی می‌گوید: «من فهمیدم روزه از پنج‌شنبه شروع شده، ولی ماه در بغداد از چهارشنبه آغاز شده بوده است.» پس [امام] علیه‌السلام برای من نوشت: «خداوند بر توفیقات بیفزاید، همان‌گونه روزه گرفتی که ما گرفتیم.» ابوعلی می‌گوید: «پس از مدتی [امام] علیه‌السلام را دیدم و از او دربارهٔ نامه‌ام پرسیدم.» پس به من فرمود: «مگر به تو نوشتم که من فقط پنج‌شنبه را روزه گرفتم؛ و روزه نگیر مگر در پی رؤیت.»

در برنامهٔ نرم‌افزار نجوم اسلامی، در چهارشنبه ۳۰ شعبان ۲۳۲ در بغداد، غروب خورشید ساعت ۱۸:۳۸، پایان شفق ساعت ۱۹:۴۶ و غروب ماه ساعت ۲۰:۲۵ است. بنابراین ماه، ۳۹ دقیقه پس از پایان شفق هنوز در آسمان بود و این مدت برای شب اول ماه، مکث زیادی است.

چنان‌که ملاحظه می‌شود مطابقت مقادیر ارائه‌شده در نرم‌افزار، با اسناد موثق تاریخی متعلق به ۱۱۹۱ سال پیش، مؤید صحت محاسبات آن است. ۳. پایگاه‌های موجود در شبکهٔ جهانی اطلاع‌رسانی. صدها پایگاه معتبر،

فعال و قدرتمند وجود دارد که اوضاع نجومی ستارگان، سیارات و اقمار را با دقت‌های بالا ارائه می‌کند و پایگاه ناسا (سازمان فضایی ایالات متحده) یکی از آنها است. شایان ذکر است در این پایگاه، تصاویر نجومی که توسط ماهواره‌های مختلف برداشته شده است، رایگان و تنها با اختلاف ۳۰ ثانیه در اختیار کاربران قرار می‌گیرد.

بررسی اطمینان آور بودن محاسبات نجومی جدید

بدون تردید، محاسبات نجومی در موقعیت و فازهای ماه دقیقاً مورد اطمینان همهٔ عقلای جهان است و باید تأکید کرد در این گونه محاسبات، هیچ اختلاف قابل توجهی بین منابع معتبر نجومی وجود ندارد.

مطالب مذکور، در باب محاسبات نجومی ماه بود، اما موضوع رؤیت‌پذیری هلال، قدری پیچیده‌تر است و در این باره دو عامل مهم باید ارزیابی شود: یکی میزان روشنایی هلال و دیگری میزان روشنایی افق (محل هلال) است. این دو عامل مشخص می‌کند آیا هلال رؤیت‌شدنی است یا خیر، و جالب این‌که هر دو عامل نیز - مانند دیگر مشخصات ماه - بدقت قابل محاسبه است. البته عامل سومی هم وجود دارد که هنوز حد بالایی و پایینی آن، دقیقاً معلوم نشده است و آن قدرت تشخیص چشم است. در جمع‌بندی این عوامل به این نتیجه می‌رسیم که در محدودهٔ خاصی از موقعیت‌های هلال که در بخش مبهم قابلیت رؤیت چشم قرار می‌گیرد، هنوز حکم قطعی نجومی وجود ندارد ولی در بقیهٔ موارد، حکم قطعی موجود است. به عبارت دقیق‌تر، به‌طور معمول دو ماه در سال وجود دارد که هلال



آنها در موقعیت مبهم قرار می‌گیرد.^(۴)

بر اساس تجربه‌های پُرشمار منجمان، به طور قطع هلالی با روشنایی کمتر از ۵۰ درصد حتی با تلسکوپ هم قابل رؤیت نیست ولی یک هلال با روشنایی بیش از یک درصد و ارتفاع بیش از ۹ درجه، قطعاً قابل رؤیت است. در حالی که هلالی با روشنایی ۰٫۷۷ درصد و ارتفاع ۵ درجه و ۲۲ دقیقه در هنگام غروب خورشید (هلال رمضان ۱۴۲۳ در شامگاه ۲۹ شعبانِ افق تهران) ممکن است مورد اختلاف منجمان باشد.^(۵)

بنابراین سه محدوده قطعاً رؤیت‌ناپذیر، قطعاً رؤیت‌پذیر و محدوده مورد اختلاف به وجود می‌آید و نکته جالب این‌که بیش‌تر هلال‌های ماه‌های شوال در چند سال گذشته که درباره آنها ادعای رؤیت شده است، در محدوده قطعاً رؤیت‌ناپذیر قرار داشته‌اند! و کسانی که ادعای رؤیت نموده‌اند، بدون تردید مرتکب اشتباه شده‌اند!

تأثیر و دستاوردهای علوم جدید ب فقه

این تأثیر را می‌توان در دو عرصه بررسی کرد:

۱. ایجاد مسائل مستحدثه فقهی. علوم جدید، زاینده مفاهیم و پدیده‌های جدیدی نیز هستند. مثلاً تصادفات رانندگی، پدیده‌هایی‌اند که در فقه ما مشابهی نداشته‌اند، همچنین وجود احکام دربارهٔ مرکبی که خسارتی به دیگری وارد می‌کند، از پدیده‌های پیچیده کنونی بسیار دور است. پدیده‌های پیچیده جرایم رایانه‌ای نیز مشمول قواعد کلی مکاسب در فقه ما نیست. می‌توان ادعا کرد عمومات ادله، با فرض اینکه قضایای حقیقیه باشد، اصولاً

شامل موضوعات مستحدثه نمی‌شود؛ زیرا نمی‌توانیم چنین احراز کنیم که مد نظر خطابات شارع بوده است؛ حتی اگر شارع، دقت کافی را در خطابات خود به کار برده و عموماً را به صورت فرازمانی الفاکرده باشد. چون بیش‌تر ادلّه ما روایات منقول از معصومین علیهم‌السلام است و اغلب روایات هم نقل به معنی شده، باز هم فهم همان عصر بوده که دلایل فقهی ما را محصور کرده است. راه حل معتبری که اصول فقه می‌تواند در این عرصه ارائه دهد، انسداد باب علم و علمی در این‌گونه مسائل است همان‌طور که برخی فقهای بزرگ این رویه را پذیرفته‌اند.

در عرصه نجوم نیز این‌گونه مسائل بسیار است؛ نماز در قطبین که روز و شب شش ماهه دارند، یا در مناطقی که در نوار قطبی هستند و مثلاً در فصل تابستان یک روز ۷۲ ساعته و در زمستان یک شب ۷۲ ساعته دارند، از این قبیل است. به عنوان نمونه دو راه حل ارائه شده بر اساس اصول فقه سنتی را برای این مسأله شرعی متذکر می‌شویم تا ناکارایی ابزار به کار رفته معلوم شود.

برخی از فقها معتقدند و خوب نماز، از آن جهت که تابع اوقات است، بکلی در این مناطق محقق نمی‌شود و بدان سبب که اقامت در این اماکن موجب تضییع واجبات شرعی است، مهاجرت از آن مناطق واجب است! طبق این فتوا مسافرت به کره ماه و اقامت در ایستگاه‌های فضایی نیز حرام است؛ چون در آن مناطق روز و شب متعارف وجود ندارد! از آن گذشته، طبق همین ملاک، چون در شهرهایی که عرض جغرافیایی بیش از ۵۰ درجه دارند - مانند لندن، هامبورگ، استکهلم و مسکو - در اواخر بهار و اوایل تابستان،



شب به صورت کامل تاریک نمی‌شود و شفق (بین العشائین) به فلق (بین الطلوعین) متصل می‌شود، روزه ماه رمضان وقتی که به اول تابستان بیفتد، واجب نیست! زیرا ملاک شروع روزه و آغاز زمان امساک، تحقق فجر شرعی است، و از آنجا که آیه کریمه می‌فرماید: «وکلوا و اشربوا حتی یتبین لکم الخیط الابیض من الخیط الاسود من الفجر (بقره / ۱۸۷)»، و چون چنین تبیینی در آن فصل در مناطق مزبور حاصل نمی‌شود، پس جواز اکل و شرب نیز غایبی ندارد!

از این فتوا ضعیف‌تر، در باب نماز در قطبین، فتوایی است که می‌گوید باید به افق نزدیک‌ترین امکانه مراجعه کرد، غافل از آنکه تغییرات طول روز و شب در کره زمین بتدریج با افزایش عرض جغرافیایی ایجاد می‌شود و نزدیک‌ترین محلی که هم شب و هم روز دارد، دارای شب و روز غیرمتعارف است؛ فی‌المثل در تابستان، شب یک‌ثانیه‌ای دارد یا در زمستان، روز یک‌ثانیه‌ای!

راه حل انسدادی می‌تواند مشکل را بسادگی حل کند؛ با فرض وجوب نماز و اینکه خطابات، تنها شامل موارد متعارف در زمان شارع مقدس بوده است، وجوب نماز در مناطقی که وقت غیرمتعارف دارند، طبق روز عرفی خودشان تنظیم می‌شود.

۲. امارات موضوعی جدید. یکی از آثار پیشرفت فناوری بر فقه، دگرگونی امارات موضوعی است. امارات موضوعی در فقه، مطابق با امکانات زمان شارع تعیین شده است و عقلاً می‌توانند با توجه به امکانات و فناوری جدید، امارات موثوق‌تری جایگزین کنند؛ زیرا هدف شارع، تحقق اصل حکم است و اماره صرفاً مسیر ایمن عقلایی در رسیدن به آن حکم. از



همین رو است که امارات موضوعی غالباً جعل جدید شرعی نداشته است و دلیل اعتبار آنها هم صرفاً ارشاد به سیره موجود عقلاً بوده است. به عنوان نمونه، اسناد رسمی که در این زمان به صورت مکتوب صادر می‌شود، یکی از معتبرترین امارات قضایی است ولی در فقه سنتی، کتابت کلاً فاقد اعتبار قلمداد می‌گردید و در عوض بیش از همه به بیّنه اهمیت داده می‌شد. ولی بیّنه در دادگاه‌های جدید جزو کم‌رنگ‌ترین ادله قضایی به حساب می‌آید! همچنین دستاوردهای جدید پزشکی قانونی، مانند امکان تعیین زمان مرگ، یا یافته‌های دی.ان.ای.، جزو امارات بسیار موثق به شمار می‌رود، در حالی که قبلاً اساساً مطرح نبود.

محاسبات جدید نجومی نیز می‌تواند به عنوان امارات عقلایی دقیق‌تر، جایگزین امارات دیگر شود. این جایگزینی در برخی موارد مانند عمل به محاسبات اوقات شرعی - در سیره متشرعه انجام شده، ولی در برخی دیگر مانند ثبوت رؤیت هلال - هنوز در حد مطلوب انجام نگرفته است. با توجه به اطمینان‌آور بودن این محاسبات، در اکثر موارد، و لاقلاً در همان موارد، از دیگر امارات موضوعی، بسیار قوی‌تر، معتبرتر و اطمینان‌آورتر است. فقها نیز اطمینان‌آور بودن اماره را ملاک حجّیت آن دانسته‌اند. چنان‌که در العروة الوثقی و رساله‌های توضیح المسائل، ذیل بحث شهرت، شهرت را مانند هر اماره اطمینان‌آور دیگری حجّت دانسته‌اند.



دامنه اعتبار بیّنه

طبق یک پژوهش تجربی که به تازگی انجام گرفته است، تشخیص هلال با چشم، حدود ۱۵ درصد خطا دارد. به این معنی که به طور متوسط از هر صد بیننده هلال، ممکن است ۱۵ نفر بدون اینکه هلال در آسمان باشد، صادقانه ادعای رؤیت کنند.

در مجموعه روایات شیعه (مغری ملایری، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۳۰۵) چند روایت وارد شده که از این خطا جلوگیری کرده است. مضمون این روایات - که در تمام کتب اربعه هم ذکر شده است - این است که بیّنه تنها وقتی مقبول است که مورد تأیید قاطبه کسانی که اقدام به رؤیت کرده‌اند، باشد.

متأسفانه در زمان حاضر به این نکته توجه کافی مبذول نمی‌شود. مثلاً در شب سی‌ام رمضان که هر ساله هزاران نفر به استهلال می‌روند، در بسیاری از موارد و تنها با ادعای چند نفر، با پراکندگی جغرافیایی قابل توجه، ادعای اثبات رؤیت هلال می‌شود!

اخیراً آیه‌الله مکارم شیرازی دام‌ظله‌العالی در این باره که بیّنه بر رؤیت اقامه شود ولی منجمان از روی قواعد علمی، معتقد به امکان ناپذیری رؤیت باشند، فتوا به عدم اعتبار بیّنه داده‌اند.

نتیجه‌گیری

باتوجه به دلایل مذکور به نظر می‌رسد، توجه به مطالعات نجومی و اعتبار بخشیدن به پیش‌بینی منجمان، هم دارای حجّیت شرعی و هم



اطمینان‌آورترین راه برای اثبات رؤیت‌پذیر بودن هلال است. بنابراین اگر برفرض، پیش‌بینی معتبر نجومی با دیگر امارات تعارض داشته باشد، باید پیش‌بینی نجومی را مقدم دانست. این مسأله، به نظر ما در موارد مشابهی که امارات شرعی با امارات موضوعی ثابت شده در علوم جدید تعارض داشته باشد نیز ساری و جاری است؛ زیرا ملاک جعل شرعی اماره موضوعی، اطمینان‌آور بودن در سیره عقلا است، و امارات ثابت شده در علوم جدید، در بسیاری از موارد، نسبت به دیگر امارات، اطمینان‌آورترند.

والحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً

پی‌نوشت‌ها

۱. مشابه کلام علامه حلی و شیخ محمدحسن نجفی رحمه‌الله علیهم، در کتاب‌های فقهی، فراوان است. (برای اطلاع بیشتر، ←: عاملی، محمدبن علی. مدارک الاحکام فی شرح شرائع الاسلام. قم: آل‌البیت. ج ۶. ص ۱۷۵؛ طباطبائی، علی‌بن محمدعلی. ۱۴۱۲-۱۴۱۴ هـ. ق. ریاض المسائل فی بیان الاحکام بالادلة. بیروت. ج ۵. ص ۴۱۵).
۲. تفکیکی که ما بین نجوم و هیئت قائل شدیم، مرحوم نراقی درباره تنجیم و نجوم قائل است. اینکه کدام تفکیک دقیق‌تر است به بحث بیش‌تری نیاز دارد، ولی مسلم است نجوم در هر دو معنا به کار می‌رفته است و همین‌گونه استعمال هم موجب اشتباه فقها شده است.
۳. نرم/فزار نجوم اسلامی. (طراحی گروهی از پژوهشگران). ۱۳۷۷ هـ. ش. قم: مرکز مطالعات و پژوهش‌های فلکی - نجومی وابسته به دفتر آیه‌الله‌العظمی سیستانی.

- بخش‌های نجومی این برنامه را نویسنده این مقاله طراحی کرده است.
۴. مطابق بررسی‌ای که دربارهٔ اوضاع هلال ماه‌های قمری در پنج سال آینده، از ۱۴۲۴ تا ۱۴۲۸، روی نرم‌افزار نجوم اسلامی به عمل آمده است.
۵. بر اساس تقویم رسمی استخراج دکتر ایرج ملک‌پور، هلال در کشور، رؤیت‌پذیر است. ولی اعضای شورای مرکز تقویم مؤسسهٔ ژئوفیزیک دانشگاه تهران، معتقد به امکان‌پذیری رؤیت با چشم غیرمسلح در کلیهٔ مناطق کشور نیستند.

مآخذ

حرّ عاملی، محمدبن حسن. ۱۴۰۹-۱۴۱۲ هـ.ق. وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة. قم: آل‌البتیت.

وسائل الشیعة. تهران: اسلامیه.

ج ۸. باب یازدهم از ابواب «آداب السفر الی الحج و...». حدیث ۴۱ ج ۱۴. «باب کراهة الترویج و القمر فی العقر و فی محاق الشهر» از ابواب «مقدمات النکاح و آدابه». حدیث ۱.

طبرسی، ابونصر. مکارم الاخلاق. «باب فی الحجامة و آدابها».

عاملی، بهاء‌الدین. الحدیقة الهلالیة. قم: آل‌البتیت.

علامه حلی، حسن بن یوسف. تذکرة الفقهاء. قم: آل‌البتیت.

نجفی، محمدحسن بن یاقو. ۱۴۰۰ هـ.ق. جواهر الکلام. طهران: دارالکتب الاسلامیه.

نراقی، احمدبن محمد مهدی. مستند الشیعة لاحکام الشریعة. قم: آل‌البتیت.

مغری ملایری، اسماعیل (گردآوری). ۱۳۷۴ هـ.ش. جامع احادیث الشیعة. قم: آل‌البتیت.

